

IJIRCCCE

e-ISSN: 2320-9801 | p-ISSN: 2320-9798

INTERNATIONAL JOURNAL OF INNOVATIVE RESEARCH

IN COMPUTER & COMMUNICATION ENGINEERING

Volume 9, Issue 12, December 2021

ISSN INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER
INDIA

Impact Factor: 7.542

 9940 572 462

 6381 907 438

 ijircce@gmail.com

 www.ijircce.com

Notalashtirish va kompyuter dasturlarida ishlash fani orqali talaba yoshlarni bilim darajasini oshirish

Ma'rufjon Ashurov Abdumutalibovich

Andijan State University, Faculty of Art History,
Associate Professor of Music Education

**Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti
San'atshunoslik fakulteti Musiqa ta'limi kafedrasini dotsenti**

Annotatsiya: Notalashtirish va kompyuter dasturlarida ishlash fanining o'ziga xos bo'lgan xususiyatlari va uning asoslari, ilmiy uslubiyot masalalari, zamonaviy etnomusiqashunoslikning joriy etilgan asosiy yo'nalish va usullari bayon etiladi. Notalashtirish va kompyuter dasturlarida ishlash fanida talabalar kompyuter dasturlari bilan mukammal ishlashni o'rganadilar.

Kalit so'zlar: Notalashtirish, kompyuter dasturlari, o'zbek musiqasi, xorij musiqasi, O'zbek xalqi, aytim janrlari va badiiy-ijrochilik asarlari, folklor an'analari.

Kirish. Notalashtirish va kompyuter dasturlarida ishlash fani talabalar uchun xalq musiqasi merosini nazariy va amaliy jihatdan o'zlashtiruvchi fandır. Talabalar musiqasi merosining shakllanishi va rivoji, uni notaga tushirish tarixi, uslublari va namoyondalari faoliyatlarini o'rganib chiqadilar.

Mazkur fan musiqasi ta'limi yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, unda talabaning shu fan bo'yicha egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalari minimumi aniqlangan ya'ni, o'zbek xalq musiqasi ijodi, uning klassifikatsiyasi, o'zbek musiqasi ijodi musiqasi qatlamlari, lokal mahalliy uslubi va boshqalar to'g'risidagi asosiy tushunchalari bo'yicha metodik ko'rsatmalar tavsiya etilgan. Dasturda o'zbek musiqasi ijodi, xorij musiqasi ijodidagi musiqasi asarlari, ijrochilik an'analari, mahalliy uslublari va ularning o'ziga xos xususiyatlari qo'shiq, aytim janrlari va badiiy-ijrochilik asarlari, folklor an'analari, qo'shiqlarning xilma-xil shakl va xarakterdagi rang barang asarlari, musiqiy cholg'ular hamda ularda ijro etiladigan asarlarning namunalarini notaga olish ishlari bajariladi.

Asosiy qism. O'zbek musiqasi merosi tarixiga oid ma'lumotlarni qidirish, to'plash va notaga yozib olib, ilmiy-nazariy o'rganish, amaliy o'zlashtirish va shu soha mutaxassislariga yetkazish ishlari so'nggi yillarda sezilarli darajada jonlanib bormoqda.

O'zbek xalqining o'z ildizlari bilan qadim-qadim zamonlarga borib taqaladigan boy musiqiy meros bizning kunlarimizda ham yangramoqda. U o'zining xalq ijodi (ya'ni folklor) hamda kuy tuzilishi jihatidan rivojlangan ashula va cholg'u asarlari – dostonlar va maqom asarlarini birlashtiradi.

O'zbek musiqasi folklori har qanday xalq ijodi kabi mehnatkashlarning orzu umidlari, ularning turmushi va axloqi sotsial va milliy ozodlik uchun kurashning ifodasi sifatida gavdalanadi. O'zbek xalq musiqasining mavzu jihatidan sirqirraligi, janrlarga boyligi va tutgan o'rnining xilma-xilligi ham ana shu bilan bog'liqdir.

O'zbek qo'shiq-ashulalari va cholg'u musiqasi janrlari o'z funksiyasi va turmushda tutgan o'rniga muvofiq ikki guruhni tashkil etadi.

Birinchisi – ma'lum vaqt yoki ma'lum muddat sharofotidagina ijro etiladigan ashulalar va cholg'u kuylari. Bular: oilaviy marosim qo'shiqlari, mehnat qo'shiqlari va allalar hamda har xil tantana, tamosha kabi marosimlarda ijro etiladigan cholg'u kuylaridir.

Ikkinchisi – istalgan vaqtda har qanday sharoitda ijro etiladigan ashula-qo'shiq va cholg'u kuylari. Ularga: lapar, yalla, ashula, qo'shiq, cholg'u kuylari va dostonchilik kiradi.

Har bir guruh o'ziga xos xarakterli belgilarga ega.

Masalan: ijro etilishi ma'lum vaqt yoki sharoitni taqozo qiladigan birinchi guruh ashula-qo'shiq janrlarining mazui muayyan marosim yoki boshqa vaziyat bilan bog'liq bo'lib, undan deyarli chetlashmasligi bilan ajralib turadi.

Darhaqiqat, yuqori professional bilim saviyasiga ega bo'lgan musiqasi o'qituvchilarini tayyorlash, ularning bilimini oshirish, yetuk mutaxassislarni tarbiyalash hozirgi kunning dolzarb muammolaridan hisoblanadi.

Ekspeditsiya jarayonida musiqasi asarlarini notalashtirish jarayoni quyidagi rasmlarda ko'rsatilgan:

V.Uspenskiy notalashtirish jarayonoda

E.E.Romanovskaya, L.Sarimsoqova, X.Muhamedova

Masalan, bu borada ustoz I.Rajabovning 1963 yili nashr etilgan “Maqomlar masalasiga doir” nomli monografik tadqiqoti fikrimizning dalili bo‘la oladi. Ushbu salobatli ilmiy asar mazmunida, jumladan, Shashmaqom majmuasi dastlab kasbiy (saroy) musiqasida keng o‘rin tutganligi, O‘n ikki maqom tizimining tabiiy rivoji o‘laroq shakllanganligi hamda uning parda-tuzuk, kuy-ohang, zarb-usul, avj-namud va boshqa shakliy tuzilish qonuniyatlari aynan ana shu yaxlit tizimning tarkibiy qismlari ekanligi uzil-kesil ravishda o‘z yechimiga kelgan. Shuningdek, maqomot tizimining o‘zga shakllari bo‘lgan Xorazm maqomlari va Farg‘ona-Toshkent yo‘llariga oid qimmatli fikr-mulohazalar bildirilib, ularning Shashmaqom bilan o‘zaro bog‘lanish munosabatlari xususida ham malakali ko‘rsatmalar bayon etilgan.

Darhaqiqat Ishaq Rajabov maqomlarning amaliy ijrochiligini puxta bilgani holda bu murakkab san‘atning tarixiy va nazariy muammolarini o‘zida mushtarak etgan ilmiy konsepsiya tuzishga muvaffaq bo‘lgan edi. Ittifoqo, ustoz – olimning hozirda kamyob va ilmiy noyob bu kitobi o‘tgan asrning 60-70 yillarida favqulodda muhim ahamiyat kasb etganligi yana shundaki, u o‘zga madaniyat qiymatlari va shubhali “o‘qimlari” bizda ham ustuvor bo‘lishiga rasmiy munosabat bildirib turilgan bir vaqtda madaniyatning sinfiyligi va ovro‘ppoparastlik g‘oyalari hamda ularga asoslangan maqomlar xususidagi “o‘tmish qoldig‘i”, “rekaksion feodal san‘ati”, “mohiyatini yo‘qotgan zerikarli san‘at” qabilidagi qarashlarga qarshi o‘tkir tig‘ bo‘lgan edi. Ayni paytda esa ushbu risola san‘at bobidagi azaliy milliy qadriyatlarimizni e‘zozlashga, o‘zligimizni anglashga qaratilgan ilmiy uslubdagi jo‘shqin bir da‘vat ham edi.

I. R. Rajabovning keng qirrali olim va milliy an‘anaviy musiqa borasida yirik mutaxassis ekanligi bu sohada mavjud bir qator chigalli muammolarni to‘g‘ri yechimga kelishida yaqqol namoyon bo‘ladi. Chunonchi, maqomlarning kelib chiqishi masalasi musiqashunoslik fanida bahsli mavzulardan biri bo‘lib, aksariyat olimlar ularning kuy negizlarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri arab-fors musiqasiga aloqador, deb taxmin qilishar edi. Ishaq Rajabovning tadqiqotlari asosida esa maqomlarning xalq musiqasi negizida vujudga kelishi haqidagi ilmiy farazlar nisbatan muqim tus oldi. Ustoz olimning teran kuzatuvlaridan ma‘lum bo‘lishicha, maqom turkumlari “umuman xalq musiqasi boyliklari bazasida yaratilgan va

ular asosida doimo boyib va takomillashib boradi hamda o'z navbatida xalq musiqa madaniyati taraqqiyotiga barakali ta'sir ko'rsatadi". Allomaninghozirda mutaxassislar orasida keng ma'lum va mashhur iborasi: "Maqomlar – bu xalqlar musiqasining klassik uslubidagi namunalaridir", deya ta'kid etgan so'zlari o'zida bir olam ma'nolarni mujassam etganligi bilan kishini lol qoldiradi.

Boshqa bir misol. "Maqomlar masalasiga doir" kitobi nashr etilgunga qadar olimlar orasida "Shashmaqomning turkum sifatida shakllanishi XVI asrda ro'y bergan" degan fikr qabul qilingan edi. Aslida bu fikr professor A. A. Semenovning Sharqshunoslik institutida saqlanayotgan 1466-sonli qo'lyozma ustidan chiqargan xato xulosasi bilan bog'liq yuzaga kelgan edi. I. R. Rajabov bu qo'lyozmani sinchkovlik bilan qayta tekshirar ekan, avvalo qo'lyozma ikki asardan iborat ekanligiga e'tiborini qaratadi. Shulardan biri O'n ikki maqom va Kavkabi haqida ba'zi ma'lumotlarni ichiga olsa, ikkinchisi esa "XVI asrda emas, balki Buxoro amiri Nasrulloxon hukmron bo'lgan davrda tuzilgan Shashmaqomga aytilgan she'r matnlarni o'z ichiga olgandi"

E'tiborli joyi shundaki, olim A. A. Semenovning bu qo'lyozma xususidagi xato fikrini ko'rsatishda birgina shu dalilning o'zi bilangina cheklanib qolmaydi, balki o'zining manbahunoslik mahoratini to'la-to'kis namoyish etadi. Jumladan, "Shashmaqomga aytiladigan she'r matnlari orasida XVII - XVIII asrlarda ijod etgan Bedil, Mashrab, Sayido, Zebuniso, Nozim kabi shoirlarning g'azallari ham foydalanilganligi yuqoridagi to'plam XVI asrga aloqasi yo'qligini isbotlaydi" – deb yozadi o'z kitobida I. R. Rajabov.

Bundan tashqari, olimning fikrini quvvatlovchi qo'shimcha dalillar ham bor: "O'rta Osiyoda XVIII asrgacha yozilgan musiqa risolalarida O'n ikki maqom ustidagina gap boradi. XIX asrlargacha yozilgan musiqa manbalarida Shashmaqom haqida biror og'iz eslatib ham o'tilmagan... Demak, XIX asrda Shashmaqom keng yoyilgan, XVIII asr esa uning uzil-kesil shakllangan davri edi, degan xulosaga kelish mumkin" (Ushbu misol I. R. Rajabovning yozma manbalar ustida nihoyatda mas'uliyat bilan jiddiy ish olib borganligini ko'rsatadi. Bu jihatdan olimning musiqa risolalariga bergan ilmiy sharhlari va izlanishlari hozirda maxsus oliy o'quv yurtlarida mustaqil fan sifatida joriy etilgan musiqa manbahunosligi tarmog'iga jiddiy asos bo'ldi.

I. R. Rajabov ilmiy merosini o'rganar ekanmiz, unda o'quvchini mushohadaga undovchi ayrim o'zgacha tamoyillar borligini ham ko'ramiz. Masalan, ustoz-olim maqomlarning asosan shakl-tuzilish qonun-qoidalarini ilmiy asoslab bergani holda, biroq bu salobatli san'atning ma'nolar tizimi masalasini deyarli "chetlab" o'tganligi ma'lum bo'ladi. Bunga yaqin o'tmish hukmron mafkurasi to'siq bo'lgani ayon. Zero maqomlar mazmunida islomiy dunyoqarash va tasavvufona g'oyalar in'ikosining ochiq-oydin bayon etilishi sho'ro tuzumi davrida ancha mushkul ish ekanligi izoh talab etmaydi. Ammo bu o'rinda ham I. R. Rajabov maqomlar mohiyatini o'zgacha usullar bilan-da ifoda etib o'tganligining guvohimiz. Alalxusus, ustoz-olim o'zining "Maqomlar" nomli yirik tadqiqoti qo'lyozmasida musiqaning kelib chiqishi masalasida turli taxminlarni bayon etib o'tarkan, shu fursatda "SHeroziy va Jomiy "tovushlarni Ollohning inoyati" deb qaraydilar va bu masalani ba'zan Ilohiyatga bog'lab tushuntiradilar", deb izoh beradi. Bu fikrning mantiqiy rivoji pirovardida maqomlarning mazmuni ham islomiy e'tiqod bilan bog'liq bo'lib chiqadi. Chunki Qutbiddin SHeroziy va Abdurahmon Jomiy hazratlari tasavvuf ta'limotidan kelib chiqqan holda maqomlar ilmiga doir maxsus risolalar yozib qoldirgan edilar.

Alohida ta'kid joizki, Ishaq Rajabov tadqiqotlarida hozirda ayni dolzarb, sho'ro davrida esa nihoyatda qaltis hisoblangan "islom va musiqa" mavzui ham e'tibordan chetda qolmagan edi. Ma'lumki, bu masalada hukmron mafkura yo'lboshchilari iloji boricha islom dinini asossiz qoralash yo'lini tutib, olimlarning diqqatini ham shunga "qaratar" edilar. Xususan, I. R. Rajabovning yuqorida zikr etilgan kitobida ham ana shu g'oyaviy tazyiq ostida bitilgan satrlar uchraydi. Ammo bu kabi satrlarni o'qiganda xulosa chiqarishga shoshmaslik kerak, negaki olim bu ko'lamdagi mavzuni bayon etishda o'ziga xos usulni tanlagan edi. Shundayki, "islom va musiqa" mavzui munosabati bilan bir-ikki jumlalarda ifoda etilgan fikrlar kitobning keyingi sahifalari mazmunida o'zgacha tarzda yechimga kela boshlaydi. Mana shunga doir ayrim xos misollar. Kitobning 98 betida: "Islom dini ideologiyasi O'rta Osiyo va Xurosonda tarqalgandan keyin dunyoviy fanlar, adabiyot, san'at va ayniqsa musiqa madaniyati taraqqiyotiga katta to'siq bo'ldi", deyiladi. Ammo kitobning keyingi sahifalarida buning aksini tasdiqlovchi muhim rivoyatlar, faktlar va shular qatorida hadislar ham keltiriladiki, o'quvchi ular asosida o'zi tegishli xulosa chiqarib olishi nazarda tutiladi.

Olimning quyidagi holda bayon etgan "xulosa"si ham o'ziga xos mantiqqa asoslanadi: "O'rta Osiyo xalqlari musiqasi, shu jumladan, maqomlar o'tmishda reaksiya sinflar ideologiyasi – islom dini an'alariga qarshi kurashlarda yashab keldi, chiniqdi va rivojlandi (!) shu bilan birga, xalqlarimizning ajoyib musiqa merosi sifatida bizning kungacha yetib keldi". Albatta, bu jumlalarda o'sha davr siyosatdonlari tomonidan ko'p marotalab takror-takror etilaverib, siyqasi chiqqan iboralar ("sinflar ideologiyasi", "kurashlarda chiniqqan" va h.k.) kinoya ila qo'llanilganligini fahmlab olish mushkul emas. Ajabto'vur tomoni shundaki, maqomlarning "ajoyib musiqa merosi sifatida bizning kungacha yetib

kelganligi” bundan avvalroq aytilgan fikrni, ya’ni “islom ideologiyasi ... musiqa madaniyati taraqqiyotiga katta to’liq” bo’lganligini shubha ostiga oladi, aniqrog’i – inkor etadi. Shu tariqa “islom va musiqa” masalasi ham o’zgacha tusda oydinlashadi.

Fikrlar bayonidagi bu kabi “nomantiqiy” usullar sho’ro davrida yashab ijod etgan zukko olimlarimiz tomonidan keng qo’llangan edi. Masalan, bunday usul holati Cho’lponning adabiy-tanqidiy merosida ham namoyon bo’ladi: “Butun umrini ishlaymay, bekor o’tkazaturg’on boylar, boybachchalar, to’ra bolalari, xon, xonzodalar bekorchilikdan zerikmas uchun sanoye nafisaga berilar: chalg’i chalarlar, o’yinga tushalar, sevgi she’rlari to’qiyalar, o’qiyalar edi”. (Taniqli adabiyotshunos olim Ozod Sharafuddinov bu holatni tavsiflarkan: “Cho’lpon, ayniqsa “san’atning sinfiyligi” haqidagi ta’limot ustidan oshkora kulayotganga o’xshaydi”, deb nazarimizda juda to’g’ri baho beradi).

Atoqli olim I. R. Rajabovning ilmiy-ijodiy faoliyati o’zbek musiqa fani rivojiga juda barakali ta’sir ko’rsatdi. Xususan, ustoz-olimning samarali izlanishlari o’laroq musiqashunoslik ilmi maqomlarni tadqiq etishda yangi bosqichga yuksaldi, bu sohaning nisbatan mustaqil yo’nalishlari bo’lgan maqomshunoslik va musiqiy manbashunoslik tarmoqlariga asos solindi va, ayni paytda, o’rta va oliy maxsus ta’lim muassasalari tizimida alohida fanlar sifatida o’qitilmoqda. Alloma Ishoq Rajabov erishgan ilmiy natijalar mumtoz kasbiy musiqa namunalari (katta ashula, maqomlar va b.) o’zbek hamda xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilishida, shuningdek, 1993 yildan buyon Respublikamiz miqyosida muntazam o’tkazilib kelinayotgan “Rajabiyxonlik” ilmiy-amaliy anjumanlarida alohida nufuzga ega bo’lmoqda.

Shu bilan birga ustoz olimning qo’lyozma holdagi bir qator ilmiy asarlari, jumladan, “Maqomlar”, “Sharq musiqasi atamaları lug’ati”, Mahmud ash-SHeroziy “Durratut-toj li-g’urratid-deboj” qomusining “Dar ilmi musiqiy” (Musiqi ilmi haqida) qismining forschadan o’zbek tiliga izohli tarjimai, “Traktati srednevekovix uchenix o muzike v fondax Instituta Vostokovedeniya AN Uzbekistana”, “Amir Temur va Temuriylar davri musiqa madaniyati” kabi ilmiy merosi nafaqat keng o’quvchilar ommasiga, balki ko’pchilik soha mutaxassislariga ham yaxshi ma’lum emas. San’atshunoslik ilmiy-tadqiqot instituti kutubxonasida hamda olimning shaxsiy arxivlarida saqlanayotgan bu asarlarni nashrga tayyorlab berish ishlarini musiqashunoslarimiz oldida turgan eng muhim vazifalar qatorida qaramoq lozim. Bu boradagi dastlabki say’i-harakatlar natijasi o’laroq I. R. Rajabovning “Maqomlar” qo’lyozmasi asosida ushbu nashr yuzaga keldi.

Shuni ta’kidlash kerakki, I. R. Rajabovning maqomlar mavzuida yozgan eng mukammal ilmiy asari “Maqomlar” deb nomlangan bo’lib, uning qo’lyozma nusxasi San’atshunoslik ilmiy-tadqiqot instituti kutubxonasida (inv. № 843) saqlanmoqda. Muallifning doktorlik dissertatsiyasi asosida yuzaga kelgan bu keng qamrovli ilmiy asarni janr nuqtai nazaridan maqomlar qomusi deb tavsiflash mumkin. Zero unda bu mumtoz san’at bilan bog’liq qariyb barcha masalalar, jumladan, maqomlarning qadimiy, o’rta asrlardagi va yaqin o’tmishdagi tarixi, o’rta asrlardagi nazariy o’rganilish jihatlari, maqom turlari, tuzilish qonuniyatlari va o’zaro ta’sir munosabatlari hamda ijrochilik masalalari yoritiladi. Shu bilan birga mazkur tadqiqotda muallifning “Maqomlar masalasiga doir” monografiyasidan o’rin olmagan yangi sahifa va bo’limlar ham mavjud. Xususan, “Maqomlar” qo’lyozmasida bu san’atning qadimiy kelib chiqish manbalari bir qadar kengroq yoritiladi, o’rta asr olimlarining musiqaga doir risolalari tavsifiga ham nisbatan keng o’rin beriladi hamda maqomot tizimida qo’llanib kelinayotgan namudlar jadvali to’liq keltiriladi. Shuningdek, asarga O’zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi tizimidagi Sharqshunoslik, Til va Adabiyot institutlari kitoblar zahirasida saqlanayotgan musiqiy risolalar ro’yxati hamda o’tmishda Shashmaqomda qo’llanib kelingan g’azallardan namunalar ilova etilgan.

Ishoq Rajabov maqomlar ta’limotining mufassal bayoni bo’lgan mazkur qo’lyozmaga murojaat etib, unga baholi qudrat sharhlar yozishimizga va shu asnodan nashrga tayyorlashimizga quyidagi holatlar bosh sabab bo’ldi:

1. “Maqomlar” qo’lyozmasi bilan asosan tor doiradagi mutaxassislar tanish bo’lganlari holda, aksariyat musiqashunoslar, san’atkorlar, qolaversa keng afkor ommasidan undan behabroq qolmoqdalar. Binobarin, asarni talabgor o’quvchilarga yetkazish uchun nashr etish zarur. Bunda qo’lyozmada bayon etilgan ayrim nazariy masalalarni sharhlab o’tishga ehtiyoj seziladi.
2. Mazkur asar yozilganiga qariyb chorak asrdan ortiq vaqt o’tgan bo’lib, bu davr ichida o’zbek musiqashunoslari tomonidan kasbiy musiqa janrlariga doir qator tadqiqotlar amalga oshirildi. Shularni inobatga olgan holda “Maqomlar” mavzuiga daxldor yangi ilmiy izlanishlar xususida, muxtasar bo’lsa-da, ma’lumot berib o’tish zarur ko’rindi. Bu kabi muharrirlik ishlari tadqiqot yakunida berilgan “Sharhlar” bo’limidan o’rin olgan bo’lib, ularga oid ishora belgilari matn davomida qavs ichidagi raqamlar [masalan: (1)] vositasida qayd qilindi.

Shu bilan birga zikr etilayotgan “Maqomlar” tadqiqotining qo’lyozma matni ma’lum darajada tahrir etildi. Bunda I. R. Rajabovning o’ziga xos “jonli” bayon etish uslubi to’la saqlangani holda faqat ayrim so’z va tushunchalar hozirgi davr musiqashunosligida qabul qilingan atamalar (masalan, “sistema”, “traditsiya”, “struktura”, “tekst”, “forma”

kabilar “tizim”, “an’ana”, “tuzilma”, “matn”, “shakl” soʻzlari) bilan almashtirildi. Shuningdek, quyidagi shartli qisqartmalar tizimi qoʻllandi:

Fanning asosiy maqsadi va vazifalari. Mazkur Notalashtirish va kompyuter dasturlarida ishlash fanining asosiy maqsadi –nazariy oʻrganilgan musiqa hodisalarini amaliy oʻzlashtirishga qaratilgan. Bunda talabalar bevosita ekspeditsiya jarayonida ishtirok etishi, mustaqil ish yuritish malakalarini egallab boradilar. Oʻzbek xalq musiqa merosini nazariy oʻrganishni maqomshunos allama I.Rajabiy oʻzining “Maqomat” kitobida keltirib oʻtgan.

Ekspeditsiyani talabalar oʻzlari yashab turgan tumanlarning qishloqlariga tashkil etadilar va ularda yashayotgan keksalardan ota-bobolaridan oʻrgangan musiqiy asarlarni yozib oladilar.

Notalashtirish va kompyuter dasturlarida ishlash fanining maqsadi –pedagogika sohasida musiqa taʼlimi yoʻnalishi boʻyicha taʼlim olayotgan talabalarga oʻzbek musiqa ijodi, xorijiy musiqa asarlari va folklor asarlaridan namunalarini notaga olish boʻyicha talabalar bilim, koʻnikma va malakalarini shakllantirishdan iboratdir.

Ayni vaqtda, mazkur fanning asosiy maqsadlaridan yana biri, anʼanaviy musiqa ijodiyotining shakl tuzilish xususiyatlari, tarixiy mahalliy uslublari kabi masalalari yuzasidan hozirgi zamon musiqa folkloristika fanida toʻplangan materiallarni qayta ishlash, tahlil qilish va xulosalarni olishdir.

Ushbu maqsadlarni amalga oshirish jarayonida quyidagi vazifalarni –amalga oshirish tavsiya etiladi.

Notalashtirish va kompyuter dasturlarida ishlash fanining oʻziga xos boʻlgan xususiyatlari va uning asoslari, ilmiy uslubiyot masalalari, zamonaviy etnomusiqashunoslikning joriy etilgan asosiy yoʻnalish va usullari bayon etiladi. Oʻquv jarayoni muallim maʼruzalarini hamda musiqa namunalarini tinglash, muayyan mavzular boʻyicha bayon qilish, seminar darslariga tayyorgarlik koʻrish, shuningdek musiqa namuna va shakllarini mustaqil tarzda notaga olishni oʻzlashtirish talaba etiladi. Notalashtirish va kompyuter dasturlarida ishlash fani boʻyicha mashgʻuotlar yakuniy reyting nazorati oʻtkazish bilan tugatiladi.

Fan boʻyicha talabalar bilim, koʻnikma va malakalariga quyidagi talabalar qoʻyiladi. Talaba:

-Oʻzbek xalqi hayotining turli davrlaridagi eng muhim musiqiy-tarixiy jarayonlarni;

-rang barang cholgʻularni, boy ijrochilik anʼanalarini;

-ogʻzaki kasbiy mumtoz musiqasi hamda folklor jamoalari ijodiyotini;

-oʻzbek anʼanaviy ashula va cholgʻu janrlarini, maqom janrlaridagi namunalarini nota yozuviga tushirish;

-anʼanaviy musiqani oʻrganish uslubiyotini, janrlari va uslubiy tizimini;

-anʼanaviy musiqani oʻrganishga oid zamonaviy uslublarini bilishi kerak;

-xalq ogʻzaki ijodi hamda kasbiy mumtoz musiqa va bastakorlik ijodiyoti asarlarini nota yozuviga tushirish hamda kompyuter texnologiyalari dasturlaridan foydalana olish, tahlil etish asosiy uslublarini egallash koʻnikmalariga ega boʻlishi kerak;

-milliy musiqa anʼanalarining mushtarak va oʻziga xos jihatlarni aniqlash;

-akustik, ritmik, ohang, lad, tuzilish, bezak va ijroviy tahlil qilish va eshitgan musiqa asari tonalligini, ritm oʻlchovini aniqlash tovushlarni nota yozuviga koʻchirish olish malakalariga ega boʻlishi kerak.

Abdurauf Fitratning 1927 yili chop etilgan “Oʻzbek klassik musiqasi va uning tarixi” nomli risolasi muqaddimasida: “Oʻzbeklarni oʻrganish qoʻmitasi soʻnggi yillarda oʻzbek tiliga, adabiyotiga va tarixiga oid anchagina maʼlumot toʻplab, yaxshigina natijalar chiqarishga muvaffaq boʻlsa-da, oʻzbek musiqamizga tegishli jiddiy tatabbuʻotda boʻlina olmadi”, deya eʼtirof qilinadi. Buning asosiy sababi esa “bu sohada ishlay olaturgʻon, yaʼni asliy maʼnoda musiqa nazariyasini bilaturgʻon va Sharq musiqasining xususiyatlariga voqif musiqashunoslarning yoʻqligʻida” ekanligi afsus ila taʼkidlangan.

Bu oʻrinda shuni aytish kerakki, oʻzbek xalq musiqasi va uning mumtoz namunalari boʻlgan maqomlarni atroflicha ilmiy tadqiq eta oladigan musiqiy sharqshunos olimlarni yetishtirish masalasi oʻsha 1920 yillardayoq hayotiy zaruratga aylangan boʻlsa-da, biroq bu dolzarb muammo deyarli 40 yildan soʻng toʻla-toʻkis holda oʻz yechimiga keldi. Bunda, hech mubolagʻasiz aytamizki, sanʼatshunoslik fanlari doktori Ishaq Rizqiyevich Rajabovning (1927 - 1982) ilmiy-amaliy faoliyati asosiy va hal etuvchi oʻrin tutgan edi. Chunki aynan Ishaq Rajabov shaxsi timsolida mazkur soha uchun muhim boʻlgan turli mutaxassisliklar (musiqashunos, manbashunos, filolog, sharqshunos) oʻzaro uygʻun namoyon boʻldi. Ishaq Rajabov bir tomondan mashhur Rajabiylar sulolasining yorqin vakili, yirik maqomdon, tanbur va dutor sozlarining mohir ijrochisi boʻlsa, ikkinchidan – olim fors-tojik tilini mukammal egallagan, mumtoz sheʼriyat (aruz) qonun-qoidalarining puxta bilimdoni va ayni vaqtda oʻtmishga oid arab imlosida bitilgan turli yozma manbalarni, shu jumladan, musiqiy risolalarni oʻqib, ularni yuqori malakali darajada sharhlay oladigan mutaxassis edi. Buning ustiga I. R. Rajabov zukko olim, serkoʻlam izlanishlarga moyil isteʼdod sohibi ekanligini qoʻshib qoʻysak, u holda ustoz olib borgan tadqiqotlar natijasi nechogʻlik samarali boʻlganligi sabablarini anglab olishimiz mushkul boʻlmaydi.

IX-XIII asrlar Sharq musiqasi madaniyati tarixida juda ham boy meros qoldirdi. Bu davrda ko‘plab musiqa risolalari yaratilib, ular o‘zining mazmuni va salmog‘i jihatidan jahon xalqlari musiqa nazariyasi taraqqiyotida juda katta ahamiyatga ega bo‘ldi. Sharq musiqasiga bag‘ishlangan risolalardan ma‘lum bo‘lishicha, olimlar nota yozuvlari yaratish ustida bir necha bor urinib ko‘rganlar. Natijada XIII asrda nota yozuvi yaratishga muvaffaq bo‘lindi. Bu yozuv tizimi Sharq olimlarining IX-XIII asrlar davomida musiqa nazariyasi ustida olib borgan izlanishlarining natijasi, mahsuli bo‘ldi.

Dastlab, Abu Nasr Forobiy musiqa yozuvi yaratishga harakat qilib ko‘rdi. Bu jihatdan uning “Kitabul-musiqiy al-kabir” asarida keltirgan jadvali e‘tiborlidir. Bu jadvalda tovushqatorlarning turli xillari joylashtirilgan bo‘lib, ular hozirgi kunda ashulachilarning ovoz mahoratini oshirish uchun musiqa o‘quv yurtlarida qo‘llaniladigan vokalizlarni eslatadi. Lekin Forobiyning jadvali musiqa cholg‘ulari va sozandalar mashg‘ulotlari uchun mo‘ljallangan edi. Bu jadval besh qismdan iborat. Unda yigirma olti xil tovushqator (gamma)lar berilgan bo‘lib, ularning harakati turlichadir. Pastga va yuqoriga bo‘lgan harakatlar hobit va soid, tovushqatorlarning o‘rta pog‘onalaridan boshlanadigan harakat-muhtamil iboralari bilan ataladi. Muhtammil bo‘lganida tovushqator yuqoriga ham, pastga ham harakat etishi mumkin. Tovushqatorlar harakati turlicha bo‘lishi mumkin. Roje’ – qaytarma harakat; muttasil – to‘xtovsiz harakat; tafir – sakrama harakat; lohiq – yondosh tovushlarning birin-ketin keladigan vaqtidagi harakati; maxall – tovushqatorning biror pog‘onasida ushlanib qoladigan harakat; mutavotir – takroriy harakatlarni ifodalaydi. Bu harakat turlari jadvaldagi tovushqatorlardan ma‘lum bo‘ladi.

Shuni ham aytish kerakka, jadvaldagi tovushqator pog‘onalari ud pardalariga qo‘yiladigan harflar bilan ifodalangan bo‘lsa-da, ijro vaqtida unda temperatsiya etilmagan diatonik tovushqatorlarni sadolantirish ko‘zda tutilgan. Buning isboti shuki, tovushqatorlarda ud pardalarida qo‘llanilmaydigan harf (belgi)lar ham uchraydi.

Bu harflarni ud pardalaridagi belgilar bilan taqqoslab ko‘rilsa, unda M N S harflari butunlay uchramaydi. Agar A dan Y gacha bo‘lgan tovushqatorlarni ud pardalariga mos deb qarab, ularni birin-ketin ijro etilsa, ma‘nosiz gamma chiqadi. Forobiy keltirgan tovushqatorlar ikki oktava atrofida bo‘lib, yuqorida keltirilgan chizma bo‘yicha A dan X gacha pastki oktava, X dan S gacha bo‘lgan pog‘onalar esa yuqori oktavadir. Lekin ko‘proq yuqorigi oktavadan foydalaniladi. Jadvalning tarkibidagi tovushqatorlarni nota vositasi bilan keltiramiz va ularning pog‘onalarini ifodalagan harflarni ayrim notalar tagida beramiz.

Jadvaldagi tovushqatorlar turli-tuman va juda murakkabdir. Musiqa cholg‘ularini o‘rganishni mashq qilayotgan kishi uchun ularni chalish oson emas. Shunday qilib, bu jadvalni kuylarni yozish uchun vosita deb aytib bo‘lmasa-da, uning X asrlarda mavjud ekanligining o‘zi muhim ahamiyatga ega va bu tizim so‘nggi davrlardagi Sharq nota yozuvining yaratilishida zamin yaratib berdi. Bu jadvalda nota yozuvning boshlang‘ich belgilari o‘z ifodasini topgan va u o‘tmishdagi musiqa amaliyotini ham aks ettiradi.

Bu jadvalda X asrda ijro etilgan jonli musiqa namunalarini aks ettiruvchi qator holatlar bor. Jadval o‘sha zamonda ijro etilgan kuylar, shu jumladan maqom yo‘llarida sodir bo‘ladigan kuylarning harakat doirasini ko‘rsatib beruvchi muhim dalil hamdir. Bu jadval vositasi bilan sozandalar kuy va ashulalarning lad asosini amaliy o‘rganib, o‘zlashtirib olganliklari shubhasizdir. Forobiy jadvalining qimmatini ham shu edi, desak xato bo‘lmaydi.

Ibn Sino Abu Nasr Forobiyning musiqaviy-estetik qarashlarini yanada yuqori bosqichga ko‘tardi va musiqa nazariyasi masalalariga ko‘p aniqliklar kiritdi. Ibn Sino kabi ko‘pgina boshqa olimlarning musiqa asarlarida nota yozuvining boshlang‘ich belgilari, ifodalari mavjud bo‘lgani bilan ularni hali nota yozuvi bilan tenglashtirib bo‘lmasdi. O‘zining buyuk o‘tmishdoshlari ishini urmiyalik mashhur musiqa olimi Safiuddin Abdulmo‘min (XIII asr) oxiriga yetkazdi.

O‘quv jarayonida musiqa merosiga to‘g‘ri munosabatni shakllantirish.

O‘quv jarayonida musiqa merosiga to‘g‘ri munosabatni shakllantirish muhimdir. Bu maqsadga erishish uchun kurs (o‘quv-ilmiy) ishi yozilib, unda dasturga kiritilgan yoki har bir talabaning o‘zi ishtirok etgan ekspeditsiya materiallari yoki o‘zi tanlagan musiqa asarlari asos qilib olinadi.

Talabalar o‘z tumani va qishlog‘ilari hududida yashovchi aholidan qadimgi avloddan-avlodga, og‘izdan-og‘izga o‘tib kelayotgan kuy-qo‘shiqlarni magnit tasmasiga yozib olishadi. So‘zlarini daftarlariga ko‘chirib oladilar. Talabalar musiqa merosimizni o‘rganishda musaiqa merosimiz tarixini yaxshi o‘zlashtirishlarimi lozim. Tarixni olib qaraydigan bo‘lsak, Al-Urmaviy 12 asrda musiqa tarixida o‘ziga xos ahamiyatga ega.

U Sharq musiqa nazariyasiga, nota yaratish ishiga o‘zining buyuk hissasini qo‘shdi va notaning bir necha namunalarini ixtiro etdi. Al-Urmaviyning nota yozuvlarini – ham ud va o‘sha davrda qo‘llanilgan ritm o‘lchovlari vositasi bilangina tasavvur etish mumkin. Al-Urmaviyning birinchi nota yozuvi sistemasini harfli notatsiya edi. Olimning katta xizmati shuki, oddiy harflar, doira usuli va sonlar vositasi bilan o‘quvchilarga notatsiyani o‘qish imkonini yaratib berdi. Xullas, kuyning doira usuli orqali avval uni to‘g‘ri topish balandligi ifodasi bo‘lgan harflar ostidagi raqamlar funksiyasini to‘g‘ri aniqlash kuyini o‘qish uchun muhimdir. Al-Urmaviyning tabulaturasidagi ba‘zi elementlar 19-asrning ikkinchi yarmida olim, shoir va bastakor Komil Xorazmiy kashf etgan tanbur nota sistemasida ham uchraydi. Komil

Xorazmiyning notatsiyasida tovushlar balandligi tanburning 18 pardasiga moslab ishlangan bo'lsa, Al-Urmaviyning nota sistemasi ud soziga moslangan edi. Bu ikki sistemada nuqtalar qo'yilishida ba'zi farqlar bo'lishiga qaramay, ikkala notatsiyada ham uch qo'shaloq nuqtalar mavjudligi kishini hayron qoldirdi. Lekin qo'shaloq nuqtalar Al-Urmaviyda gorizontal, Xorazmiy notasida esa vertikal joylashirilgan.

Al-Urmaviy nota yozuvlari sirini, ma'nosini ochishda musiqashunos olim T.B.G'ofurbekov shunday yozadi: "Sharq Sarlinosi" – nomini olgan Urmaviy harflar, raqamlar va shunga o'xshash belgilarni o'zida mujassam etgan tabilatura yozuvi yordamida ilk bor o'z zamonasining (13 asr) musiqa merosiga boir bastakor namunalarni og'zaki an'anaviy sharoitda muhrlab qolishga muvassar bo'ldi".

Xulosa. Musiqashunos O.Matyoqubov ushbu tanbur yozuvining asosiy tamoyillarini quyidagicha ta'rifaydi: Tanburning o'n sakkiz pardasiga ko'ra, o'n sakkiz chiziq olinadi va ularning ostiga no'qtalar qo'yiladi. Nuqtalar noxun zarblarining miqdorini bildirib boradi. Chiziqdar ustidagi nuqta yuqoridan, ostidagi esa pastdan uriladigan zarblarni anglatadi. Ba'zan esa nuqtalarning joylashuvi ayrim ritmik shakllarga qiyos qilinadi. Pauzalar -0 (sukun) belgisi bilan beriladi. Nota yozuvi o'ngdan chapga qarab o'qiladi.... Tanbur chizig'ida Komil Xorazmiy maqomlarning ayrim qismlarini yoza boshlagan. Uning o'g'li va shogirdi Muhammad Rasul Mirzo Xorazm maqomlarini to'ralig'icha yozib olgan.

O'quv jarayonida musiqa merosiga to'g'ri munosabatni shakllantirish uchun nima qilish kerak? Degan savol qo'yilishi tabiiy. Buning uchun esa o'quvchilarga o'quv jarayonida musiqa merosiga to'g'ri munosabatni shakllantirish darslar jarayonida ulardan unumli foydalanish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umurov N.K. Notnie redaktori Sibelius v7.1.13, Sibelius-6 (vozmojnosti i sravnitelniy analiz versiy programmi Sibelius. –T.: 2015.
2. Elektronnyaya dokumentatsiya programmi «Sibelius». Versii 4.0., 6.0.
3. Sibelius Software Limited (2007-2010).
4. Azatyan G.R. Samouchitel po programme Sibelius 4 g. Batumi - 2007 g.
5. Christine Lucia. Music Notation: A South African Guide. 2011 University of South Africa. Unisa press pretoria
6. Dmitriy Ostankovich. Notnyy redaktor Sibelius 6. Uchebnoe posobie po kursu «Kompyuternaya notografiya» dlya studentov muzykalnykh spetsialnostey Astana 2013
7. Lebedev S. N., Trubinov P. Yu. Russkaya kniga o Finale.- SPb.: Kompozitor · Sankt-Peterburg, 2003.- 208 s., il., not. ISBN 5-7379-0205-6
8. Michael Hewitt. Music Theory for Computer Musicians. 2008 Course Technology, a part of Cengage Learning.
9. Michael Miller. Music Theory Second Edition. A member of Penguin Group (USA) Inc.
10. S.B.Naumova, Yu.A.Medvedev. Rabota v notnom redaktore Finale 2002. Metodicheskie rekomendatsii. – Vladimir: VGPU, 2007. – 40 s.
11. V.A.Shapilov Osnovy raboty v notnom redaktore Finale 2014 Uchebnoe posobie
12. V.I.Kozlin. Sekrety sozdaniya muzykalnykh proizvedeniy v notatore Sibelius-6 M.: DMK Press, 2015
13. V.I.Kozlin. Shkoly igrnya kompyutere v notatore Sibelius 6. – M.: DMK Press, 2011. 352s.: il

INNO **SPACE**
SJIF Scientific Journal Impact Factor
Impact Factor: 7.542

ISSN INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER
INDIA

INTERNATIONAL JOURNAL OF INNOVATIVE RESEARCH

IN COMPUTER & COMMUNICATION ENGINEERING

 9940 572 462 **6381 907 438** **ijircce@gmail.com**

www.ijircce.com

Scan to save the contact details